HET GEVECHT TEGEN DE TIJD

Patriottische oorlogsherdenkingen als vorm van contestatie, 1945-1965

- Evert Peeters -

De laatste twee decennia is in heel West-Europa de aandacht gegroeid voor de moeilijke omgang met de oorlogsherinnering. Naarmate het einde van de Tweede Wereldoorlog verder achter ons komt te liggen, groeit immers de verbazing over de koppigheid waarmee die oorlogsherinnering zich blijft opdringen. Steeds opnieuw blijkt de Tweede Wereldoorlog, zoals Henry Rousso dat voor Frankrijk heeft betoogd, *un passé qui ne passe pas*[1]. Of, een open zenuw die in heel verschillende Europese samenlevingen in de loop van de decennia alleen maar duidelijker aan de oppervlakte is komen te liggen[2]. Dat blijkt uit de moeizame opbouw van een Europese herinneringspolitiek sinds de jaren 1990, of uit de schijnbare onmogelijkheid om in de verschillende nationale contexten 'voorbij goed en fout' te denken, hoewel dat al sinds de jaren 1980 steeds opnieuw wordt bepleit. Of uit de blijvende botsing tussen rivaliserende oorlogsherinneringen die, vanuit het gezichtspunt van het historische onderzoek, allemaal even 'gedateerd' en 'verkeerd' blijken, en niettemin toch met onstuitbaar enthousiasme blijven woeden[3].

I. Inleiding

Die blijvende aanwezigheid van het oorlogsverleden illustreert natuurlijk ook een ruimere omslag in het historisch besef die zich tijdens de twintigste eeuw heeft voltrokken. Zoals François Hartog eerder heeft betoogd (en in ons taalgebied inmiddels ook Berber Bevernage) zijn we getuige van een radicale verandering van het 'historiciteitsregime'[4]. Terwijl de academische geschiedschrijving, trouw aan haar negentiende-eeuwse leermeesters, doordrongen blijft van de onoverbrugbare kloof tussen het heden en het verleden, heeft er zich in de *common sense* een ander tijdsbesef geïnstalleerd. Daarin regeert niet die kloof tussen het verleden en het heden, maar de blijvende 'aanwezigheid-in-het-heden' van een 'onherroepelijk' verleden.

Zoals in het geval van de bezettingen, de collaboraties en de meervoudige genocides van de jaren 1940, gaat het om ervaringen die niet naar de geschiedenis kunnen worden verwezen, omdat de afsluiting die in die retorische act vervat zit, de mond snoert van al diegenen die door onrecht en terreur zijn overvallen en wiens stem alleen al daarom van 'de dood' moet worden gered[5]. Dat gezichtspunt wint vooral veld met betrekking tot recente ervaringen met '*transitional justice*' in Afrika en Zuid-Amerika, maar het pleidooi doet ook denken aan de veel oudere waarschuwingen van geschiedtheoretici als Walter Benjamin, of zelfs van de meest radicale negentiende-eeuwse romantici. Vanuit hun perspectief bezien, worden de verzoenende, verenigende herinneringsverhalen waarmee overheden steeds opnieuw hebben geprobeerd het oorlogsverleden af te sluiten, onvermijdelijk tot oefeningen in repressie.

Deze theoretische suggesties zijn interessant, omdat ze een tegenstelling zichtbaar maken tussen de maatschappelijke zoektocht naar verzoening (de restauratiepolitiek), die onvermijdelijk werd uitgedragen door naoorlogse maatschappelijke elites en de slachtoffers van de reële oorlog, die op zoek gingen naar genoegdoening, en niet naar sociale stabiliteit[6]. Anders dan de negentiende-eeuwse *nation building*, die werd beheerst door een geregisseerde geschiedenisproductie van bovenaf, werd de zoektocht naar nationale verzoening na 1944 voortdurend uitgedaagd, beperkt, en zelfs actief tegengewerkt door de druk van de herinnering van onderuit.

In deze bijdrage wil ik die tegenstelling illustreren door de aandacht te richten op de verrassend contesterende rol die allerlei

1. Henry Rousso, *Le syndrome de Vichy de 1944 à nos jours*, Paris, 1987. **2.** Madelon de Keizer & Marije Plomp (red.), *Een open zenuw. Hoe wij ons de Tweede Wereldoorlog herinneren*, Amsterdam, 2010. **3.** Aan dat herinneringsconflict is de studie gewijd waarop dit artikel een terugblik vormt : Bruno Benvindo & Evert Peeters, *Scherven van de oorlog. De strijd om de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog*, Antwerpen, 2011. Ook verschenen als *Les décombres de la guerre. Mémoires belges en conflit*, Bruxelles, 2012. **4.** François Hartog, *Régimes d'historicité : présentisme et expérience du temps*, Paris, 2003; Berber Bevernage, *History, Memory and State-Sponsored Violence. Time and Justice*, New York, 2011. **5.** Zie voor een heldere uiteenzetting van dit probleem vooral Berber Bevernage, "*Writing the Past Out of the Present* : History and the Politics of Time in Transitional Justice", in *History Workshop Journal*, 2010, 69, p. 111-131. **6.** Zie over de tegenstelling over verzoening en rechtvaardigheid ook Luc Huyse & Mark Salter (ed.), *Traditional Justice and Reconciliation after Violent Conflict. Learning from African Experiences*, Stockholm, 2008.

'spontane' patriottische herdenkingen in België hebben gespeeld – en op de retorische strategieën waarmee verschillende groepen herdenkers het onrecht en de trauma's van de bezetting in het heden aanwezig hielden[7]. Bijvoorbeeld in de protesten van gewezen verzetslui en politieke gevangenen tegen de stapsgewijze gratiëring van voormalige collaborateurs, fungeerde hun getuigenis als levende aanklacht tegen een al te gemakkelijke verzoeningspolitiek. Maar ook de scherpe politieke conflicten tussen de verschillende groepen herdenkers onderling, vooral met betrekking tot de Koude Oorlog en de Koningskwestie, maakten het voor de overheid moeilijk om de regie over de oorlogsherinnering te herwinnen – en op die manier de ontwrichtende ervaringen en het onrecht van de bezetting te kanaliseren in dienst van een gedeeld, nationaal doel.

Die contestatie van onderuit dwingt tot een nieuw perspectief op het naoorlogse herdenkingspatriottisme zoals dat eerder door historici van de herinnering is geanalyseerd[8]. Mijn stelling is dat het enthousiasme waarmee allerlei herdenkers na de oorlog 'de natie' omarmden, niet zozeer getuigde van hun verlangen naar snelle re-integratie, maar juist van hun blijvende verzet – als 'enige ware patriotten' – tegen de verzoenende logica van de restauratiepolitiek. Op een soortgelijke manier kunnen ook de vormelijke 'anachronismen' van de patriottische herdenkers worden begrepen. Hun veelvuldige gebruik van ingesleten, traditionalistische symbolen, die vaak al stamden uit het negentiende-eeuwse nationalisme en ook uit de militaristische herinneringsculturen van de Eerste Wereldoorlog, plaatsten de eigen ervaringen buiten de tijd, als eeuwige aanklacht tegen het tijdsregime van de restauratiepolitiek, dat het onrecht hoopte 'achter ons te laten'[9]. Een onwrikbaar *format* hielp die ervaringen verdedigen tegen de pletwals van de tijd, zoals Susan Hogervorst eerder voor de Europese herinneringen aan het kamp Ravensbrück heeft betoogd[10]. Juist in het bewust gezochte anachronisme, zo zal hier worden betoogd, school de contestatie van de patriottische oorlogsherinnering.

De werking van die onwrikbare herinnering wil ik in deze bijdrage ontleden door de aandacht te richten op de patriottische herdenkingen die tussen 1945 en 1965 rondom de Brusselse Congreskolom werden georganiseerd. Precies omdat dat monument in veel opzichten kan

7. Over het 'tijdsregime' van de herdenkingspraktijk in België (alleen met betrekking tot de Vlaams-nationale herdenkingscultuur), zie ook : Berber Bevernage & Koen Aerts, "Haunting Pasts : Time and Historicity as constructed by the Argentine *Madres de la Plaza de Mayo* and Radical Flemish Nationalists", in *Social History*, 2009, 4, p. 391-408. **8.** Pieter Lagrou, *The legacy of Nazi occupation : patriotic memory and national recovery in western Europe, 1945-1965*, Cambridge, 2000. Voor Nederland, zie ook Frank Van Vree & Rob van der Laarse (red.), *De dynamiek van de herinnering : Nederland en de Tweede Wereldoorlog in een internationale context*, Amsterdam, 2009; Frank Van Vree, *In de schaduw van Auschwitz : herinneringen, beelden, geschiedenis*, Amsterdam, 1995; Nele Beyens, *Overgangspolitiek : de strijd om de macht in Nederland en Frankrijk na de Tweede Wereldoorlog*, Amsterdam, 2009. Die lezing blijft trouwens ook (te sterk ?) aanwezig in Bruno Benvindo & Evert Peeters, *Scherven van de oorlog*. **9.** Over deze traditionalisering, zie o.m. Jay Winter, *Sites of Memory, Sites of Mourning : The Great War in European Cultural History*, Cambridge, 1995. **10.** Susan Hogervorst, *Onwrikbare herinnering. Herinneringsculturen van Ravensbrück in Europa, 1945-2000*, Hilversum, 2010.

worden beschouwd als het meest 'officiële', traditionele gedenkteken in het Belgische herdenkingslandschap, vormt het een interessante site om het contesterend karakter van de patriottische oorlogsherdenkingen te onderzoeken. Al tijdens de woelige bevrijdingsdagen in september 1944, eisten allerlei herdenkers dat monument op als een symbool van contesterend hyperpatriottisme. De kolom was in1859 al opgericht, als eerbetoon aan de rechten en vrijheden die door het Nationaal Congres in 1830 waren afgekondigd, en bovenop torende het standbeeld van Leopold I, die de nieuwe grondwet eertijds had bekrachtigd. Tegelijk verwees de Congreskolom naar het militaire patriottisme van de Eerste Wereldoorlog – belichaamd in het Graf van de Onbekende Soldaat, dat sinds 11 november 1922 aan de voet van de Congreskolom was geïnstalleerd, en waarin de resten van een anonieme rekruut uit de loopgraven van de Eerste Wereldoorlog werden bewaard[11]. De rumoerige gemeenschap van herdenkers die zich minstens gedurende twee decennia na de bevrijding rondom deze zuil bleef verzamelen, maakte het monument, op heel verschillende manieren, tot onwrikbaar teken van de oorlogsherinnering.

Dat die herinnering van onderuit werd opgeëist, en vaker wel dan niet botste met de logica van de restauratiepolitiek, illustreer ik aan de hand van de drie verschillende betekenislagen die aan het monument werden toegeschreven. In de eerste plaats gaat de aandacht uit naar de militaire erfenis van de Congreskolom (en de opeising daarvan door verschillende groepen herdenkers). Vervolgens belicht ik hoe deze herdenkers in de context van de Koude oorlog slaags raakten over de 'democratische' lading van het monument. Tot slot analyseer ik hoe het monument tijdens de Koningskwestie een plaats van 'anachronistische' patriottische eenheid werd, tegen de vermeende 'verdelende' logica van de restauratiepolitiek.

II. De herdenkers als 'echte' vertegenwoordigers van de natie ?

Dat de oorlogsherinnering in België getekend werd door historisch anachronisme, is al vaker opgemerkt. Vooral Pieter Lagrou benadrukte eerder de onverenigbaarheid van de nieuwe oorlogservaring met de retoriek van de frontoorlog van 1914-1918 die in de oorlogsherinnering gewoon bleef doorleven. In België had de nieuwe oorlog geen langdurige frontervaring gebracht, maar een snelle (en eerloze) militaire nederlaag. Bovendien was de strijd, na de overgave in mei 1940, niet beheerst geweest door geregelde legers, maar door een heterogene verzameling van gewapende burgers – zowel in de weerstand als in de collaboratie[12].

Dat spreekt allemaal vanzelf – de vraag is waar de 'anachronistische' lezing van de oorlogsgebeurtenissen vandaan kwam. Anders dan Lagrou heeft gesuggereerd, was de retorische terugkeer naar 1914-1918 geen

11. Over de ontstaansontext van het Graf van de Onbekende Soldaat, zie Stéphanie Claisse, "Pouvoir(s) et mémoire(s). L'État belge et les monuments aux morts de la Grande Guerre", in Serge Jaumain *et al.* (dir.), *Une guerre totale ? La Belgique dans la Première Guerre mondiale. Nouvelles tendances de la recherche historique. Actes du colloque international organisé à l'ULB du 15 au 17 janvier 2003*, Bruxelles, 2006, p. 533-544. **12.** Pieter Lagrou, *The Legacy of the Nazi Occupation*, 1-19.

logisch onderdeel van een politieke, door de Belgische staat uitgedragen 'nationalisering' van de oorlogsherinnering. De gelijkschakeling van de Tweede met de Eerste Wereldoorlog voltrok zich juist van onderop, gedragen door een ongereguleerde en volkse verzameling van patriottische herdenkers, die op geen enkele manier deel uitmaakten van de 'officiële' herdenkingspolitiek.

Dat gold ook voor de herdenkingen rondom de Congreskolom. Op die plaats ontplooide de Belgische staat pas in 1951 een officieel initiatief om de gevallenen van de voorbije oorlog te herdenken. In dat jaar werd, onder een katholieke regering, op initiatief van de legerleiding, een *Comité de la Flamme* opgericht, dat voortaan twee keer per week, op woensdag en zaterdag, zou instaan voor een korte officiële plechtigheid aan de kolom. In aanwezigheid van een delegatie schoolkinderen uit één van de Brusselse scholen, groette een militaire afvaardiging onder leiding van een ceremoniemeester de Heilige Steen die voortaan verwees naar de slachtoffers van 1914-1918 én 1940-1945. Bovendien werd ook de Heilige Vlam op het monument plechtig 'aangeblazen', zoals dat ook al in het interbellum op herdenkingsdagen was gebeurd[13].

Maar met dat initiatief sloten de betrokken overheden zich alleen maar aan bij een veel ruimere opeising van de Eerste Wereldoorlogherinnering die zich op die plaats inmiddels al zeven jaar lang had kunnen ontwikkelen. De Belgische staat legde zich op die manier in de feiten neer bij de leidende rol van gewezen weerstanders, oud-strijders en politieke gevangenen rondom de Congreskolom – terwijl de Belgische staat zich ook alleen maar aansloot bij de 'traditionalistische' vertogen die op dat moment al lang waren gevormd. De retoriek van de Eerste Wereldoorlog werkte sterk door in die 'spontane' herdenkingspraktijk, omdat zij oud-strijders, verzetslui en politieke gevangene juist hielp om hun zo sterk uiteenlopende ervaringen, toch in één gedeeld kader te verenigen – veelal *tegen* de officiële overheid. De ongereguleerde herinneringsgemeenschappen maakten met dat doel gebruik van de rituelen en symbolen van de Eerste Wereldoorlog die nu eenmaal beschikbaar waren, die voor iedereen herkenbaar bleken en die, zoals in het tijdschrift van de oud-strijders werd opgemerkt, intussen 'traditioneel' waren geworden[14]. Niet onterecht merkte een anonieme oud-strijder op dat de "verjaardag van de wapenstilstand van 1918, ondanks de terugkeer van de oorlog, diep in het geheugen van de volkeren verankerd [was] gebleven"[15]. Juist omdat iedereen die oudere rituelen zo goed begreep, konden zij helpen om de verschillende groepen herdenkers te verenigen, in hun zoektocht naar reparatie en genoegdoening.

In dat geheel van spontaan opgeëiste rituelen en symbolen, was het belangrijkste teken dat van het zogenaamde '*relais sacré*', een ritueel waarmee oud-strijders uit de Eerste Wereldoorlog al sinds 1929 de herinnering aan de strijdende natie (de 'echte natie') levend hielden. Ook in dat ritueel gaven de vertegenwoordigers van oud-strijders,

13. SOMA, Archief *Comité de la Flamme*, Oprichtingsverklaring, 18.8.1951. **14.** "Journée du Souvenir", in *Journal des Combattants*, 1947, 21, p. 1. **15.** *Ibidem*.

verzetslui en politieke gevangenen de toon aan, veel meer dan officiële vertegenwoordigers van de overheid, die hoogstens als '*bystanders*' werden geduld. Het waren vertegenwoordigers van de spontane herinneringsgemeenschappen die vanuit alle provinciale hoofdplaatsen fakkels naar Brussel droegen, om op het plein vóór de Onbekende Soldaat en de Congreskolom te worden verenigd. Het ritueel verbeeldde, zo schreven de vertegenwoordigers van de oud-strijders ter gelegenheid in 1947, "een les in burgerzin en gezond patriottisme". "Een heilzaam bestand in alle gevechten die ons verdelen en de Belgen tegenover elkaar plaatsen" kon op die manier zichtbaar worden[16]. Dat bestand moest in de eerste plaats intern, tussen de verschillende groepen herdenkers onderling, worden bewaakt. Het politieke spectrum van de herdenkers reikte van het conservatief-katholieke Geheim Leger en de royalistische Nationale Koningsgezinde Beweging (NKB), over de politiek neutralere Belgische Nationale Beweging (BNB) en de Nationale Confederatie van Politieke Gevangenen en Rechthebbenden (NCPGR) tot het linkse Onafhankelijkheidsfront (OF), waarbinnen communisten een leidende rol speelden.

Maar even duidelijk moest de oorlogsherinnering naar buiten uit worden verdedigd, tegen alle andere (officiële) vertegenwoordigers van de natie in, die zichzelf een vanzelfsprekende legitimiteit aanmaten, maar van wie de authentieke oorlogservaring kon worden betwijfeld. Met behulp van traditionalistische rituelen probeerden de verschillende herinneringsgemeenschappen zich te profileren als de enige 'echte' vertegenwoordigers van de natie als geheel. En vanzelfsprekend speelde er binnen dat gedeelde kader ook een nauwelijks verholen concurrentiestrijd tussen de verschillende groepen van voormalige verzetslui en gevangenen. Zo vertelden de leiders van het Geheim Leger graag over de "volkse hulde" waarmee vooral hún parades in Brussel of in de provincie werden begroet. De Limburgse afdelingsleider van het Geheim Leger P.J. Wiels bijvoorbeeld, sprak over een "golf van liefde en eerbied" die de leden van de verzetsgroep hadden ervaren tijdens een lokale herdenkingsdag op 22 juli 1945. De blik van de toeschouwers, zo geloofde Wiels, "klimt naar u op, (gaat) verder over de grenzen en (zoekt) degenen die niet naast u staan"[17]. De toeschouwers, zo leek het wel, verbonden zich door hun applaus met de overlevenden. En die overlevenden voelden zich op hun beurt, in de magie van dat ogenblik, verbonden met de afwezigen. Op de vermisten werd in de zomer van 1945 nog wel gewacht, maar tegelijk begreep iedereen dat zij "misschien niet meer zullen terugkeren". Op die manier ontstond een mystiek verbond tussen verzetsleden, toeschouwers en doden die "gestorven (zijn) voor ons, daarginder, in het land der concentratiekampen, gestorven met een laatsten snik naar België"[18]. Hier werd een drievuldigheid tussen herdenkers, toeschouwers en doden gesuggereerd, waarin uiteindelijk de natie zelf zichtbaar werd, maar waarin de officiële overheden opmerkelijk afwezig bleven.

16. "Journée du Souvenir", in *Journal des Combattants*, 1947, 21, p. 1. Zie over dit ritueel ook Alain Colignon, *Les anciens combattants en Belgique francophone, 1918-1940*, Liège, 1984. **17.** P.J. Wiels, "Volksche hulde aan de P.G. van het G.L. Limburg", in *Pygmalion*, 1945, 5-6, p. 13. **18.** P.J. Wiels, "Volksche hulde aan de P.G. van het G.L. Limburg", p. 14.

Op 11 november 1940 was er bij de Congreskolom een spontane patriottische betoging, die de bezetter zo nerveus maakte dat gedurende de volgende oorlogsjaren elke bijeenkomst aan de Congreskolom werd verboden. (Foto's SOMA, nr. 165220 en nr. 165221)

Die mystieke techniek werd overigens niet alleen toegepast door het Geheim Leger. Ook de leden van het linkse Onafhankelijkheidsfront bezigden dezelfde, in de traditionalistische taal van de Eerste Wereldoorlog gewortelde retoriek. Begin oktober 1944 deden ook zij verslag van een overwinningsmars naar de Congreskolom. Tijdens die mars hadden de "glorierijke mannen van het maquis" – zijzelf dus – vooraan gelopen. Een "geëlektrificeerde massa" had hen toegejuicht, en dat was 's avonds opnieuw gebeurd, tijdens een bijzondere plechtigheid in het Brusselse sportpaleis. Ook hier moesten de toejuichingen (achteraf) de legitieme nationale rol van de verzetslui bekrachtigen[19]. De geestdrift van het publiek, zo klonk het na afloop van weer een andere bijeenkomst van het Onafhankelijkheidsfront op het Congresplein, bewees dat "de herinnering in de harten van de patriotten nog niet is uitgedoofd". Opnieuw herleefden "de vreugdevolle uren" van de bevrijdingsdagen, toen de eenheid tussen verzetslui en volk, zo werd althans beweerd, volkomen was geweest. Wie vreesde dat "de menigte zich intussen zou hebben afgewend, en dat zij slechts onverschilligheid zouden betuigen ten aanzien van onze herdenkingen", had ongelijk. De steun, zo werd beweerd, was sinds de bevrijding zelfs nog toegenomen. Het verzet verscheen in die voorstelling, opnieuw, als enige vertegenwoordiger van de in de strijd herboren natie[20].

En terwijl de publieke steun voor het verzet de leidende *nationale* rol van de verzetslui moest duidelijk maken, kon omgekeerd ook de geest van het verzet als de "enige ware" vorm van patriottisme worden geanalyseerd. De beslissing om tijdens de bezetting over te gaan tot actief verzet, werd op die manier tot een emanatie van dezelfde nationale geest die na de oorlog aan de Congreskolom zichtbaar werd. Zij was even spontaan genomen, even volks van karakter, en even wars van elke 'officiële' bekrachtiging. Die band tussen de herdenkingsmilieus en de natie als geheel werd ook meer bewust gethematiseerd. Het patriottisme dat herdenkers van alle slag met elkaar verbond, werd bij herhaling omschreven als een "instinct". De verzetslui van de Belgische Nationale Beweging verbonden dat instinct met een a-politieke, familiale geest. Op hún bijeenkomsten aan de Congreskolom vierden zij steeds opnieuw "de enthousiaste geest van de BNB". Dat was een geest van "gedeelde idealen, volledige solidariteit, die onze activiteiten tijdens de hele bezettingsperiode heeft gekenmerkt en die ook na de bevrijding even intens is blijven leven"[21]. In hun eigen ogen deinde die groepsgeest uit over een steeds ruimer deel van de samenleving.

De 'embrigadering' van de ouders, echtgenotes en kinderen van verzetslieden vormde de eerste stap van deze verbreding. De verwanten van verzetslui werden – alvast bij de BNB – tijdens de naoorlogse jaren ingeschreven als 'lid' van een milieu waarvan zij persoonlijk geen deel hadden uitgemaakt. Voor de kinderen van dit verruimde verzet werden "de Kadetten van de BNB" opgericht,

19. "Het huldenbetoon aan de Helden van den Weerstand", in *Front. Nationaal Orgaan van het O.F*, 11.10.1944, p. 1. **20.** "Le FI commémore la Libération", in *Front de la Résistance et de la Démocratie*, 1946, 2, p. 3. **21.** "La relève"…, in *La Voix des Belges*, 1945, 32, p. 1.

waarbinnen in het bijzonder de kinderen van de in gevangenschap gestorven verzetslui een hoofdrol moesten vervullen[22]. De grenzen tussen voorhoede en achterban leken op die manier geheel te vervagen. Ter gelegenheid van de 11 novemberviering in 1944 schreef een lokale bevelhebber van de NKB dat het Graf van de Onbekende Soldaat was als "de cocon die de zijdeworm heeft gesponnen vooraleer te sterven"[23]. Zij was als de tempel waar de communie tussen levenden en doden werd gevierd.

De geprivilegieerde rol die de verschillende herdenkingsgemeenschappen voor zichzelf opeisten als enige ware verdedigers van de natie, voedde zich niet alleen aan de doorwerking van de retoriek van de Eerste Wereldoorlog. Even belangrijk waren drie traditionalistische sociaal-politieke tradities, die al evenzeer uit het interbellum stamden, en die door de herdenkers met de verschillende betekenislagen van de Congreskolom werden verbonden. In de eerste plaats werd de oorlogsherinnering ingebed in de mythologie van de militaire broederschap, zoals die tijdens het interbellum vooral bij rechtse oud-strijdersverenigingen was ontstaan, maar die na 1944 ook door de linkse fracties van het verzet werd opgeëist. Vervolgens verbonden de patriottische herdenkers hun activisme ook met een 'constitutioneel' begrip van de democratie, dat tijdens de Koude Oorlog een steeds meer autoritair karakter kreeg. Ten slotte verknoopten zij de oorlogsherinnering met een ongebroken trouw aan een getroebleerde monarchie – hoewel de controversiële Leopold III niet door alle herdenkers als legitieme opvolger van de geïdealiseerde Albert I werd erkend. Deze drie verschillende sociaal-politieke tradities versterkten verder de spontane en autonome ontwikkeling van het herdenkingspatriottisme buiten de staat – om er tijdens de koningskwestie steeds duidelijker mee in botsing te komen.

III. 'De Grote Onbekende Broer' : De slagkracht van de militaire retoriek

Een eerste traditie die de herdenkers toeliet om de oorlogsherinnering onwrikbaar in het heden aanwezig te houden, was die van de militaire broederschap. Met name de traditionele oud-strijdersbewegingen beklemtoonden graag de lotsverbondenheid van *deux générations du feu*, van 1914-1918 tot 1940-1945. Vooral de Nationale Strijders Beweging (NSB), die al na de Eerste Wereldoorlog naar Frans voorbeeld was opgericht en tijdens het interbellum het grootste segment oud-militairen had gegroepeerd, drong zich na 1944 opnieuw naar het voorplan. Charismatische leiders zoals Octave Lohest, de Luikse officier en onbetwiste voorman van de NSB, hadden sinds de jaren 1920 een typerend militair genootschap gecreëerd. Zij spaarden ook na de bevrijding geen moeite om de soldaten van de Achttiendaagse Veldtocht in 1940 in hun rangen op te nemen. De aanwas van het ledental van de NSB getuigde van het succes van die operatie. In 1947 claimde de oud-strijdersbond 185.000 leden – een aantal dat binnen de grenzen bleef van de 200.000 leden die de beweging tijdens het

22. "La relève"…, p. 1. **23.** "Novembergedachten", in *Durmeklokken*, 1944, 11, p. 1.

interbellum had geafficheerd[24]. Maar vanaf het einde van de jaren 1940 nam het aandeel veteranen van de Achttiendaagse Veldtocht in dat totaal snel toe. In het tijdschrift van de oud-strijdersvereniging werden in 1951, voor de afdeling West-Vlaanderen alleen al, 27.000 nieuwe leden "sinds mei 1940" gerapporteerd[25]. De gegrondheid van die gerapporteerde aanhang was moeilijk na te gaan : het was de oud-strijdersvereniging zelf die, na eigen onderzoek, de gegeerde 'oud-strijderskaart' (*carte du combattant*) verstrekte aan veteranen van de Tweede Wereldoorlog. Maar in elk geval hielp de indrukwekkende aanhang die de NSB claimde onder de "jongeren van 1940-1945" om haar blijvende rol in de nieuwe herdenkingscultuur te legitimeren[26].

Om de inbedding van een nieuwe generatie in de oude militaire broederschap geloofwaardig te maken, moesten de prestaties van die tweede generatie worden "opgetild" tot het niveau van de eerste. In de pers van de NSB werd geprobeerd om de prestaties van het Belgische leger tijdens de Achttiendaagse Veldtocht op te poetsen, door de aandacht te richten op specifieke episodes. Zo werden er nauwelijks woorden vuilgemaakt aan de snelle overrompeling van het Belgische leger in mei 1940. In plaats daarvan werd vooral het uiterste verweer van het leger op het einde van de veldtocht herdacht. De NSB-officier Marc Panier, zelf een veteraan van beide oorlogen, leerde de oud-strijders van 1940-1944 dat omwille van "de horror, de hallucinante snelheid, de ontbindende kracht" van de Duitse aanval de luttele achttien dagen tot de capitulatie "vijf jaren napoleontische oorlogen" waard waren – of zelfs "de hele campagne van Julius Caesar"[27]. De "glorieuze 17.000 doden" die in de meidagen onder de Belgen waren gevallen, getuigden van die intensiteit. Had het *Führerhauptquartier* niet zelf toegegeven, zo werd daar nog aan toegevoegd, dat het Duitse leger, ondanks de snelheid van de opmars, toch taaie tegenstand had ontmoet ? De strijdersgeest die in het vuur van de Leie was gegroeid, was "de modder van de IJzer" zeker waard[28]. Het was een oefening in zelfovertuiging die culmineerde in een eigen monument aan de Leie, waar vanaf 23 mei 1954 elk jaar de "heroïsche weerstand" werd herdacht die de Belgische legers op die plaats, vlak vóór de capitulatie nog hadden geleverd[29].

Vanaf het begin kreeg die mythe van de Leie het gezelschap van een tweede voorstelling – die van de veldtocht die geen achttien dagen, maar bijna vijf jaar had geduurd. Tienduizenden soldaten, zo schreef de militaire functionaris en NSB'er H. Steelinck in 1950, waren onmiddellijk na de capitulatie in het verzet getreden. Zij hadden de militaire strijd na 28 mei eenvoudig "met andere middelen" voortgezet. En ook de Belgische soldaten in Duitse krijgsgevangenschap, een groep die degenen die rekruteerden voor de NSB bijzonder interesseerde, mochten in

24. "Manifestation du 22 juin", in *Journal des Combattants*, 1947, 12, p. 1. **25.** "Les réconfortantes Journées Nationales de Heist"…, in *Journal des Combattants*, 1951, 14, p. 1. **26.** J. Henckaerts, "Hier et demain", in *Journal des Combattants*, 1950, 5, p. 1. **27.** M.-A. Panier, "La plaie secrète", in *Journal des Combattants*, 1954, 19, p. 4. **28.** "Les réconfortantes Journées Nationales de Heist"…, p. 1. **29.** "Le Roi a posé, le 23 mai, à Courtrai la première pierre du monument de la Lys", in *Journal des Combattants*, 1954, 11, p. 1.

hetzelfde heldendom worden betrokken[30]. Ook de nieuwe generatie beheerde een "formidabele schat aan heroïek" die ruimschoots volstond om tot de roemrijke gelederen van het Belgische oud-strijdersdom toe te treden[31]. In ruimere zin trad hetzelfde mechanisme ook op bij de herdenkingsmilieus die geen onmiddellijke institutionele band met de Eerste Wereldoorlog hadden. Zo waagde ook de belangrijkste vereniging van politieke gevangenen – de genoemde NCPGR – zich opmerkelijk ver in een militaire traditie waarmee zij nauwelijks een feitelijke band had. Vanaf de oprichting werd in de leiding van de NCPGR een onder-voorzitterschap voorbehouden voor de oud-strijders uit de Eerste Wereldoorlog. Tegelijk werd in de vereniging ook de eigen oorlogservaring voortdurend geënt op die van de illegale pers en politieke gevangen uit 1914-1918, hoezeer die ook in omvang en belang verschilden. De NCPGR presenteerde zich als rechtstreekse opvolger van de Belgische burgers die in 1914-1918 in gevangenschap hadden doorgebracht. "Het België van 1914 heeft vier jaar lang stand gehouden", zo klonk het, "maar het België van 1940 stelde zich teweer met dezelfde energie en hetzelfde geloof in de toekomst"[32].

Op die manier werden alle strijders van de nieuwe oorlog, zelfs politieke gevangenen die helemaal geen gewapende strijd hadden geleverd, geladen met de heroïek van de frontoorlog uit 1914-1918. Verrassend genoeg toonde dat mechanisme zich ook bij de gewezen verzetsstrijders van het Onafhankelijkheidsfront. Hoewel voor hen niet de militaire veldtocht, maar de illegaliteit en het concentratiekamp de kern van de oorlogservaring hadden uitgemaakt, stelden ook zij zichzelf graag voor als een soort van frontsoldaten. In de plaats van de Onbekende Soldaat, zo klonk het ter gelegenheid van de 11 novemberviering in 1946 in hun tijdschrift *Front,* waren bij het begin van de Tweede Wereldoorlog "*d'autres Jean, d'autres Pierre et d'autres Claudes*" opgestaan. Ook zij hadden "de Vlam gevoed". De overlevenden van de tweede generatie voelden, net zoals de gewezen frontsoldaten in de jaren 1920 "de vlam nog in zich branden". En ze zouden morgen opnieuw hetzelfde doen, omdat die vlam in hen nooit zou doven[33].

Op precies dezelfde wijze schreven de gewezen weerstanders van het Geheim Leger dat ook zij "niet aan de eer van 1914 hadden verzaakt"[34]. Ook voor hen getuigde de Onbekende Soldaat – maar ook het nieuwe militaire monument aan de Leie – van een strijdervaring die in hoofdzaak militair was geweest. Eveneens de NKB herdacht aan de Onbekende Soldaat niet louter het ondergrondse verzet, maar ook de eerste oorlogsweken van 1940, toen immers "de kern [werd] gered die den oorsprong zou worden van het bevrijdingsleger"[35]. Het militaire front en het verzet die tijdens de oorlog zulke verschillende ervaringen waren geweest, liepen in de herinnering voortdurend in elkaar over. Op 11 november, zo schreven

30. H. Steelinck, "Noblesse oblige !", in *Journal des Combattants*, 1950, 6, p. 4. **31.** M.-A. Panier, "La plaie secrète"…, p. 4. **32.** "Historique", in *Bulletin Officiel de la CNPPA*, 1946, 1, p. 1. **33.** Puck, "Couleur du jour. La Flamme", in *Front de la Résistance et de la Démocratie*, 1946, 10, p. 1. **34.** Amicus, "Le symbole de la Lys", in *Pygmalion*, 1954, 7, p. 3. **35.** "Strijders van '40, zijt gij lafaards ?", in *Durmeklokken*, 1946, 10, p. 1.

Op 10 mei 1955 werd koningin Elisabeth uitgenodigd om de Heilige Vlam voor de Onbekende Soldaat bµij de Congreskolom 'aan te blazen'. (Foto's SOMA, nr. 218821 en nr. 218823)

de redacteurs van *Front*, bleef de vlam een natuurlijke ankerplaats van de strijd. Sinds meer dan twintig jaar – "wat een symbool !" – brandde die vlam al ter ere van alle gevallen helden die, in welke omstandigheden zij ook waren omgekomen, in de eerste plaats onbekende *soldaten* bleven[36].

IV. Een autoritaire democratie. Patriottische afrekeningen met het communisme

Maar de succesvolle 'traditionalisering' van de oorlogsherinnering wortelde niet alléén in de mythologie van de militaire broederschap. Even belangrijk was een 'constitutioneel' begrip van de democratie, dat de herdenkers toeliet om onderlinge openstaande rekeningen te vereffenen. Ook dat motief stamde uit de herinneringscultuur van de Eerste Wereldoorlog. Toen al had de Congreskolom als symbool gegolden van een Belgische constitutionele onafhankelijkheid. Rondom de Congreskolom golden nationale trots en trots op de constitutie als synoniemen[37]. Na de Tweede Wereldoorlog nam het belang van dat 'constitutionele' element alleen maar toe. Nog duidelijker dan de vorige oorlog, zo schreven bijvoorbeeld de gewezen militairen, was deze oorlog gevoerd "opdat de democratie en het eergevoelen zegeviere"[38]. Maar net daarom verscherpte ook het oordeel over wie een afwijkend oordeel huldigde over die democratie. Anders dan de (beperkte) variaties in de militaire vertogen, leidden deze politieke meningsverschillen tot een open oorlog tussen verschillende groepen herdenkers. Het conflict leek zich deze keer op te dringen van buitenaf. En de herdenkers moesten tegen hun zin de ideologische verdeeldheid erkennen van een patriottische herinnering die zij zelf liever als één en ondeelbaar hadden gezien.

De meningsverschillen bleken opnieuw niet op het eerste gezicht. Zij ontwikkelden zich onder de oppervlakte van een ogenschijnlijke consensus die in haar meest zuivere vorm kon worden beluisterd bij de oud-strijders. Steeds opnieuw beklemtoonden zij op herdenkingsplechtigheden de verwevenheid van militaire verdedigingskracht en individuele burgerzin. Herdenkingsplechtigheden, zo schreef de NSB-leider Fernand De Loz, moesten de individuele burger bewust maken van zijn "plichten ten aanzien van de natie". Die plichten waren militair van aard : er moest worden afgerekend met "een overdreven pacifistische geest" die in de tussenoorlogse jaren had gedomineerd[39]. Maar veel belangrijker nog waren de democratische vrijheden die alleen maar konden worden gevrijwaard als individuele burgers de principes van onafhankelijkheid en verdraagzaamheid hoog hielden. Het was precies omdat die plichten tijdens de vooroorlogse jaren te sterk

36. Puck, "Couleur du jour. La Flamme"…, p. 1. **37.** Over het gebruik van de democratische retoriek in de bestraffing van de collaboratie na de Eerste Wereldoorlog, zie Xavier Rousseaux & Laurence Van Ypersele (red.), *La Patrie crie vengeance ! La répression des inciviques belges au sortir de la guerre 1914-1918*, Bruxelles/Louvain-la-Neuve, 2008. Over de genese van het vertoog over de Duitse 'barbarij' tegenover de Europese beschaving, zie John Horne & Alan Kramer, *German Atrocities, 1914. A History of a Denial*, New Haven/London, 2001. **38.** "Le Roi a posé, le 23 mai, à Courtrai la première pierre du monument de la Lys"…, p. 1. **39.** Félix De Loz, "Remember", in *Journal des Combattants*, 1949, 11, p. 1.

waren veronachtzaamd, dat zovelen tijdens de bezetting ten prooi waren gevallen aan "de sofismen van een listige georkestreerde propaganda, die zowel de elite als de massa bereikte". Die vaststelling spoorde De Loz aan om gedurende de hele jaren 1950 te ijveren voor de inrichting van een Instituut voor Burgerlijke Opvoeding, waar de schooljeugd een opvoeding in burgerzin zou ontvangen[40]. Het was een inspanning die, in de woorden van de gepensioneerde generaal-majoor en NSB-voorman J. Thonon, de toekomst moest verzekeren van "een vredesideaal, gebouwd op de vrijheid en het recht, op de sociale en economische vooruitgang van een echte democratie"[41]. De lessen van de democratie luidden een nieuw België in.

Het Instituut voor Burgerlijke Opvoeding werd nooit opgericht, maar het belang van de democratische erfenis werd door alle herdenkers rondom de Onbekende Soldaat en de Congreskolom beklemtoond. Voor de politieke gevangenen werd die democratische erfenis zelfs de kern van hun herinneringsboodschap. Het was de "democratische vrijheid", zo beklemtoonde de vooraanstaande politieke gevangene Marcel Poelman in 1948, waarvoor zijn medestanders "hadden gestreden en alles hadden geofferd"[42]. Dat nam niet weg dat er nuanceverschillen bleven bestaan tussen het democratiebegrip van oud-strijders en politieke gevangenen. De betekenis van die erfenis werd in verschillende richtingen opgerekt door de verschillende fracties van de herdenkende natie. Dat bleek in de visie die werd ontwikkeld op de aanloop naar de Tweede Wereldoorlog (en de impliciete schuldvraag bij de snelle Belgische nederlaag). De oud-strijders legden de klemtoon op de gebrekkige wil om de democratie met militaire middelen te verdedigen. Waarom waren de fortengordels die sinds de late negentiende eeuw waren opgetrokken, in de loop van de jaren 1930 niet versterkt ? Moest er, zo vroeg de Luikse NSB-activist Maurice Frenier zich af, geen parlementaire onderzoekscommissie worden geopend om mogelijke onachtzaamheden van de toenmalige legerleiding en het ministerie van defensie onder de loep te nemen ?[43].

Onder gewezen politieke gevangenen werd vooral de te lakse aanpak veroordeeld die naar hun mening ten aanzien van de uiterstrechtse partijvorming in de jaren 1930 had bestaan. In plaats van de toenmalige legerleiding, hielden zij vooral de strafvoering tegen de oorlogscollaborateurs onder de loep. Vanzelfsprekend waren de gewezen politieke gevangenen niet de enige deelnemers aan de massale manifestaties die in de jaren 1940 en 1950 werden georganiseerd naar aanleiding van de gratiëring van bekende collaborateurs als Richard De Bodt en Emiel Van Coppenolle. Maar sterker dan de andere componenten van deze zogenaamde Waakzaamheidsmarsen, beklemtoonden de politieke gevangen het democratische karakter van het gevecht. De democratische geest, zo luidde het hier,

40. Id., "L'éducation nationale dans nos écoles", in *Journal des Combattants*, 1950, 11, p. 2. **41.** J. Thonon, "À nos camarades, victimes du Travail, morts au Champ d'honneur", in *Journal des Combattants*, 1950, 11, p. 3. **42.** Marcel Poelman, "Les activités du CNAV", in *L'Effort de la CNPPA*, 1948, 5, p. 10. **43.** Maurice Frenier, "J'accuse", in *Journal des Combattants*, 1949, 12, p. 1.

moest zich ontwikkelen in de strijd tegen de vooroorlogse autoritaire stromingen die, wanneer de zuivering niet grondig werd gevoerd, opnieuw de kop konden opsteken.

De meest radicale (nieuwe) invulling kreeg de democratische retoriek bij de communistische fractie van het verzet. Georganiseerd in het Onafhankelijkheidsfront, hadden de leden van de Kommunistische Partij (KP) al in de loop van het eerste oorlogsjaar een Belgisch-patriottische draai gemaakt[44]. Die Belgicistische gehechtheid toonde zich niet alleen in de schijnbaar probleemloze toeeigening door het Onafhankelijkheidsfront van het symbool van de Onbekende Soldaat. Even belangrijk waren de pogingen van het Onafhankelijkheidsfront om zich de democratische inzet van de oorlogsherinnering toe te eigenen. In een mislukte heruitgave van de Volksfrontpolitiek uit het vooroorlogse Frankrijk en Spanje, probeerde de KP het eigen programma te presenteren als de harde kern van een veel bredere 'volkse en democratische beweging' – die van het verzet. Voor Fernand Demany rustte het patriottisme van de bezettingsjaren op de 'stuwkracht van het volk', niet op vooroorlogse instituties. Tijdens een plechtigheid voor de Congreskolom in oktober 1944 beschreef hij de bevrijding al als de uitkomst van een lang voorbereide "massaopstand van al de Belgische patriotten"[45].

Die opstand had ook de gevolgen opgeruimd van een verraad dat, nog volgens Demany, niet primair bij pacifisten of rechtsextremisten had gelegen, maar bij een te lakse burgerij. Die elite had "te zeer de klemtoon gelegd op de neutraliteit, en op die manier verzaakt aan de grootsheid en aan de glorie van België'. De Achttiendaagse Veldtocht was slechts het "logische en verschrikkelijke gevolg geweest van concessies en lafheid, van verraad aan de zaak van de democratie"[46]. Om dat schuldige verleden op te ruimen was er voor de communisten niet enkel nood aan burgerzin en zuivering, maar ook aan een economische en sociale democratie. "De uitschakeling van de trust door de terugkeer tot de gemeenschap der grote gemonopoliseerde productiemiddelen" was de enige manier om de democratie definitief tegen haar vijanden te beschutten. De rol die de communistische partijleden in deze "democratische concentratie" voor zichzelf zagen, was dezelfde die de gewapende partizanen hadden gespeeld tijdens de bezettingsjaren. De "nieuwe en moedige mannen" die toén nodig waren geweest om de bezetter te verdrijven, waren ook nu nodig om de toekomst voor te bereiden[47].

Nochtans kon het democratische motief niet eindeloos worden opgerekt. Hoe duidelijker de Koude Oorlog zich aftekende, hoe duidelijker ook de verschillen werden tussen de verschillende varianten van de Belgische democratie die door de diverse herdenkers werden hoog gehouden. Het "beter, schoner en gelukkiger vaderland" was volgens de

44. José Gotovitch, *Du rouge au tricolore. Les Communistes belges de 1939 à 1944. Un aspect de l'histoire de la Résistance en Belgique*, Bruxelles, 1992. **45.** Fernand Demany, "Het huldenbetoon aan de Helden van den Weerstand", in *Front. Nationaal Orgaan van het O.F*, 11.10.44, p. 1. **46.** Id, "Méditation sur le 17 février", in *Front. Hebdomadaire belge de la Résistance*, 1946, 20, p. 1. **47.** Id., "Op den vooravond der overwinning", in *Front. Nationaal Orgaan van het O.F*, 1.4.1945, p. 1.

meerderheid van de patriottische herdenkers helemaal niet gediend van een democratische concentratie in communistische zin[48]. Was het wel juist dat de "duizenden militanten van het Onafhankelijkheidsfront, tijdens de bezettingsjaren hun diepe gehechtheid aan de democratie hadden bewezen", zoals de nationale secretaris van dat front Aloïs Gerlo beweerde ?[49]. Van goede democraten werd in toenemende mate ook trouw verwacht aan het nieuwe Atlantische bondgenootschap. De verwijdering tussen de geallieerden van de Tweede Wereldoorlog – in de terminologie van Gerlo de "eenheid internationaal tussen alle vrijheidslievende naties" – dreef ook een wig in de eenheid onder de patriotten. Het bleek eenvoudig niet waar te zijn dat, zoals Gerlo had geloofd, de "mensen van de meest verschillende strekkingen en wereldbeschouwingen uit de ervaring van vijf jaren gruwelijk oorlogswee [hebben] geleerd dat zij het over een hele boel zaken, en althans over het essentieel eens zijn"[50].

De zuil van de Congreskolom, zo bleek, representeerde voor verschillende groepen geheel andere werkelijkheden. Het was een ongelijk gevecht, waarin de communisten steeds verder buiten de morele gemeenschap van de herinnering werden gedreven. Opnieuw fungeerde de stenen cocon van het dubbelmonument niet alleen als broedplaats van een nieuwe toekomst. Zij was ook een doodskist voor wie niet in die toekomst paste.

Dat de communistische herdenkers steeds dieper in een isolement belandden, bleek in de eerste plaats uit de verzwakkende positie van het Onafhankelijkheidsfront. Het blad van deze beweging hield in 1951 op met verschijnen. Vanaf dat ogenblik werden de verslagen van de communistische marsen naar de Onbekende Soldaat en de Congreskolom naar het partijblad *De Roode Vaan* – en dus naar de journalistieke marge – verwezen. Tegelijkertijd werd het belang van de democratische erfenis door de andere participanten rondom het Brusselse monument steeds duidelijker in anti-communistische termen geformuleerd.

De toetreding van België tot de NAVO in 1948, deed de oud-strijder Steelinck besluiten dat het ideaal van nationale onafhankelijkheid en democratische vrijheden voortaan binnen een duidelijk begrensd kader moest worden verdedigd. Het ideaal mocht dan nog wel hetzelfde blijven, "de vijand was van naam veranderd". Niet langer moest in verenigd front worden gevochten om de sociale gevolgen van de Duitse bezetting op te ruimen, maar om een nieuwe, Russische dreiging te keren. Voortaan zouden de oud-strijders "minder spreken over het Vaderland, en vaker over de Westerse cultuur en beschaving". Het ging er voortaan om de democratische instituties te verdedigen tegen het nieuwe "totalitarisme"[51]. De consequenties van deze verstrakking toonden zich het scherpst binnen de vereniging van gewezen politieke gevangenen. Omdat

48. Id., "Het huldenbetoon aan de Helden van den Weerstand"…, p. 1. **49.** Aloïs Gerlo, "Comment réaliser la concentration démocratique", in *Front de la Résistance et de la Démocratie*, 1947, 2, p. 1. **50.** Id., "Het programma der democratische concentratie. Eenheid voor een nieuwe wereld", in *Front. Nationaal Orgaan van het O.F*, 6.5.1945, p. 3. **51.** H. Steelinck, "Noblesse oblige"…, p. 4.

Het Nationaal Leiemonument in het Koning Albertpark in Kortrijk werd opgericht ter ere van de geallieerde troepen die in 1940 tijdens de Leieslag hadden gestreden tegen de oprukkende Duitse troepen. In 1957 werd het monument ingehuldigd door koning Boudewijn. Het monumentale gedenkteken werd ontworpen door de architecten G. Libotte en J. Fontaine. Het beeld van Koning Leopold III is van de hand van beeldhouwer Alfred Courtens. Jaarlijks herdenken in mei oud-strijders en vaderlandslievende verenigingen de gesneuvelde soldaten. (Foto Willy Vereenooghe)

zich binnen de NCPGR, anders dan onder de oud-strijders, wél een belangrijke minderheid communisten bevond, kreeg het conflict hier onvermijdelijk het karakter van een uitdrijving.

De verwijdering tussen de voormalige bondgenoten voltrok zich in twee stappen. In mei 1951, op een congres in Blankenberge, maakte Léopold Ros, de voorzitter van de politieke gevangenen die ook buiten de eigen kring bijzonder gerespecteerd was, zijn achterban duidelijk dat het lidmaatschap van de beweging voortaan niet meer compatibel was met het voeren van communistische propaganda. Eenheid kon nog slechts heersen tussen zij die "eenzelfde opvatting van het patriottisme" huldigden en de "democratische vrijheden onvoorwaardelijk eerbiedigden"[52]. Een jaar later, op een bijzonder congres in Luik, werden nieuwe statuten aangenomen die "het exclusief nationale en patriottische karakter van onze vereniging" bekrachtigden. Dat patriottisme omvatte voortaan ook onvoorwaardelijke steun aan de Belgische constitutie en een expliciet verbod op politieke discussies. Overtreders van deze regels, zo werd gewaarschuwd, plaatsten zichzelf buiten de NCPGR[53]. Het woord democratie, zo besloot Ros, had eenvoudigweg "*niet* dezelfde betekenis voor iedereen"[54].

Zowel in Blankenberge als in Luik – net als bij alle daarna volgende congressen van de politieke gevangenen – werden de besprekingen geopend met een ritueel waarin dezelfde fakkels figureerden die ook tijdens de plechtigheden aan de Onbekende Soldaat en de Congreskolom werden gedragen. Het waren fakkels, zo moest de neutrale waarnemer vaststellen, die een strakker afgelijnde boodschap uitdroegen dan onmiddellijk na de bevrijding nog het geval was geweest.

V. "De irritante Koningskwestie" : patriottische herdenkers tegen de politiek

De oorlogsherinnering, zo bleek, werd op allerlei manieren van een 'onwrikbaar' karakter voorzien. De *frames* die waren gegroeid in de herinneringsculturen van de Eerste Wereldoorlog – patriottisch, gemilitariseerd en constitutioneel-democratisch – droegen daartoe bij. Tegelijk werd de herinnering die voor alle betrokken herinneringsgemeenschappen zo'n groot actueel belang vertegenwoordigde, bewust 'anachroon' gemaakt. De inbedding in 'gedateerde' sociaal-politieke tradities hielp de oorlogservaring buiten de tijd te plaatsen, immuun voor de politieke tegenstellingen van het heden, voor de recuperatie door de Belgische overheden, en voor de verzoenende logica van de restauratiepolitiek. Op die manier kwamen de patriottische herdenkers ook steeds explicieter in conflict met de naoorlogse bestuurlijke elite. De Koningskwestie markeerde het hoogtepunt van dat conflict.

52. Léopold Ros, 'Redevoering van de nationale voorzitter", in *L'Effort de la CNPPA*, 1951, 8, p. 8. Vergelijk M. Dehousse, "Le congrès de Blankenberghe des 26 et 27 mai 1951. Rétroactes", in *L'Effort de la CNPPA*, 1951, 7, p. 1. **53.** "Après le congrès de Liège", in *L'effort de la CNPPA*, 1952, speciaal nummer, p. 1. **54.** "Un autre anniversaire", in *L'effort de la CNPPA*, 1954, 9, p. 1.

Ondanks de verschillende betekenissen die er door de verschillende herinneringsgemeenschappen aan de Onbekende Soldaat en de Congreskolom werden gehecht, bleven de symbolen zelf ongeschonden overeind. Dat was anders met de kroon – het sluitstuk van de spontane patriottische herdenkingspraktijk. Het standbeeld van Leopold I dat al sinds 1851 bovenop de Congreskolom prijkte, werd na 1944 onvermijdelijk zelf het voorwerp van een bitter nationaal conflict. Tijdens de Koningskwestie, die zich in verschillende fasen tussen de Duitse inval in 1940 en de troonsbestijging door Leopolds zoon Boudewijn in 1951 ontwikkelde, kwamen verschillende groepen herdenkers lijnrecht tegenover elkaar te staan. Maar tegelijk voltrok zich een steeds diepere vervreemding tussen de patriottische herdenkers en bestuurlijke overheden die beweerden dezelfde natie te vertegenwoordigen.

Sinds de bevrijding was de politieke strijd om de terugkeer van Leopold III "een ergerlijke zaak" voor de herdenkers[55]. Dat had precies te maken met de verschillende posities die de verzetsgroepen vanaf het begin van de oorlog ten aanzien van de vorst hadden ingenomen. Groepen als het Geheim Leger, maar ook de Nationale Koningsgezinde Beweging en de Belgische Nationale Beweging, profileerden zichzelf als het ondergrondse leger van Leopold III dat de militaire strijd met andere middelen voortzette, nadat de koning tot de onvermijdelijke capitulatie had besloten. Voor deze groepen bezwaarde de houding van de koning het huwelijk tussen vorst en natie helemaal niet. Voor de georganiseerde linkerzijde binnen het verzet – en met name in het Onafhankelijkheidsfront – golden de pogingen van Leopold om tot een vergelijk met de Duitsers te komen en zijn latere huwelijk in ballingschap integendeel als bewijs van zijn nationale verraad.

De discussie werd tijdens en na de bezetting uitgevochten in de taal van (alweer) de Eerste Wereldoorlog. Als symbolisch hoofd van even symbolische troepen werd Leopold III voortdurend afgezet tegen de mythe die in de jaren 1920 was gegroeid rond Albert I, de aanvoerder van de troepen tijdens de Eerste Wereldoorlog. Terwijl leopoldistisch gezinde verzetslui Leopold III probeerden voor te stellen als een heruitgave – weliswaar in veel moeilijker omstandigheden – van de heroïsche Albert I, beklemtoonden tegenstanders vooral de grote verschillen tussen beide vorsten. De communist Demany ging daarin het verst. Op de jaarlijkse sterfdatum van Albert I bleef hij de dode vorst herdenken als de "nederigste van alle koningen". Heel anders dan Leopold III had Albert I "zijn eigen lot ten diepste met dat van zijn volk verbonden"[56].

De verschillende appreciaties van Leopold III die er tussen de verschillende herinneringsgemeenschappen bestonden, leidden ook rondom de Onbekende Soldaat en de Congreskolom voor onrust. Toen het referendum over de terugkeer van de koning zich in het voorjaar van 1950 aankondigde, werd er eveneens op de gewijde plek campagne gevoerd. Leopoldisten hingen spandoeken uit aan de omliggende gebouwen op het Congresplein en jonge militanten doorbraken de plechtige

55. "La FNC et la consultation populaire", in *Journal des Combattants*, 1950, 5, p. 1. **56.** Fernand Demany, "Méditation sur le 17 février"…, p. 1.

stilte met leopoldistische kreten. Zij oogstten afkeer, maar evenzeer instemming[57].

In de pers van de patriottische herdenkers had het meningsverschil nog scherpere vormen aangenomen. Voor de Nationale Koningsgezinde Beweging was de trouw aan de koning een logisch gevolg van de trouw aan het vaderland, voor en na de Bevrijding. In december 1946 al hadden zij hun "hoogste nieuwjaarswens naar onze geliefden en vereerden Vorst, Koning Leopold III" gezonden. Voor "onze dierbare Koningskinderen die in ballingschap leven", werd een spoedige terugkeer verhoopt. "Mochten zij allen", zo klonk het in het NKB-tijdschrift *De Durmeklokken,* "weldra in den hechtsten vrede verenigd het grote geluk der vrijheid genieten midden het Belgische volk dat naar zijn Koning en de zijnen verlangt met een oprecht-kinderlijke liefde"[58]. Heel anders werd de kwestie door de leiders van het Onafhankelijkheidsfront bekeken. Vanaf de bevrijding al zagen zij een eventuele terugkeer van de koning niet tegemoet als een nieuwe bevrijding, maar als een terugkeer van de bezetter. Achter de populariteit van Leopold III in katholieke milieus konden zij slechts neofascisme vermoeden. De zonden die de koning "tegen de democratie en het volk" had begaan, moesten hem voor de communisten voor altijd uitsluiten van de troon[59].

En terwijl door de aanhang van het Onafhankelijkheidsfront de terugkeer van het fascisme werd gevreesd, waarschuwde de leiding van het Geheim Leger er juist voor dat België dreigde door het communisme te worden ingepalmd[60]. Hoewel het tijdens het referendum een neutrale positie koos, waarschuwde het gewezen Geheim Leger tegen politiek misbruik van de Koningskwestie. Wie de discussies hoopte te gebruiken om "onrust te stichten en de gevestigde orde aan haar wortel te treffen", zo klonk het nog, die zou het Geheim Leger tegenover zich vinden[61]. En hoewel het Geheim Leger zelf geen kant wou kiezen, liet opperbevelhebber van het Geheim Leger luitenant-generaal Jules Pire geen gelegenheid onbenut om zich loyaal te verklaren aan het constitutionele kader waarbinnen Leopold III opereerde. Al meteen na de bevrijding had Pire verklaard dat "wij als behoeders van de wettelijkheid, trouw [hebben] gezworen aan den Koning en deze eed bindt ons zolang Hij de Kroon draagt". De constitutionele onschendbaarheid van de vorst impliceerde dat hij alleen kon beslissen over een terugkeer naar het vaderlandse grondgebied en naar de troon. De leden van het Geheim Leger riep Pire op om bij elke mogelijke uitkomst gewoon "waardig en kalm voort [te] gaan met dienen"[62].

Maar hoewel de meningsverschillen tussen de verschillende herinneringsgemeenschappen zich in de tweede helft van de jaren 1940 steeds verder verdiepten, leidden zij niet tot een openlijke confrontatie tijdens de herdenkingsplechtigheden. De steeds zwakkere positie van de communistische minder-

57. "Les agitateurs léopoldistes profanent la fête nationale', in *Front de la Résistance et de la Démocratie*, 1947, 47, p. 1. **58.** E.S., "Nieuwjaarswensch", in *Durmeklokken*, 1944, 17, p. 1. **59.** Fernand Demany, "Plébiscite et néofascisme", in *Front de la Résistance et de la Démocratie*, 1948, 39, p. 1. **60.** "De oplossing van de koningskwestie", in *Pygmalion*, 1950, 8, p. 23. **61.** "De zuivering", in *Pygmalion*, 1945, 3, p. 6. **62.** Jules Pire, "De koning, onze plicht", in *Pygmalion*, 1945, 2, p. 1.

heid was één van de elementen die de pacificatie vergemakkelijkte. Maar even belangrijk was de retorische verplaatsing van het conflict. In de waarschuwingen van het Geheim Leger aan het adres van het Onafhankelijkheidsfront bleek al hoezeer allerlei herdenkers de Koningskwestie beschouwden als een vraagstuk van politici dat de noodzakelijke eendracht van de natie van buiten uit bedreigde[63]. De Koningskwestie leek een *Fremdkörper* dat in de oorlogsherinnering geen plaats kon krijgen, en daarom moest worden uitgedreven.

Deze dynamiek toonde zich vooral bij het zeer brede centrum binnen de herdenkingsmilieus dat weigerde positie te kiezen tussen de leopoldistische en anti-leopoldistische kampen. Tot dat centrum behoorden, behalve het Geheim Leger, ook de verenigingen van de oud-strijders en de politieke gevangenen. Hoewel de politieke evenwichten met betrekking tot de Koningskwestie ook binnen deze verenigingen veranderlijk waren (en van regio tot regio konden verschillen), kozen de respectievelijke leidingen ervoor om zichzelf neutraal te verklaren. Hun achterban riepen zij op tot nationale verantwoordelijkheid, tegen de politieke "ophitserij" van beide kanten. In het blad van het Geheim Leger werd betreurd dat "dit voor de toekomst van het land zo gewichtig vraagstuk aanleiding [gaf] tot partijpolitiek, tot getwist en polemiek, die de grenzen der welvoeglijkheid wel eens te buiten gingen". "Dat iedere burger vergete tot welke partij hij behoort", zo klonk de oproep, "hetzij rechts of links en dat hij zich alleen bekommere om het heil van het vaderland"[64]. De leiding van de politieke gevangenen veroordeelde even scherp de houding van "deze trouwe dienaars van de politiek en niet van het Vaderland"[65]. Ook hier werd opgeroepen tot nationale eendracht, in plaats van politieke verdeeldheid.

Op die manier tekende zich tijdens de Koningskwestie, althans rondom de Onbekende Soldaat en de Congreskolom, onwillekeurig een nieuwe breuklijn af. Hier werd de tegenstelling tussen leopoldisten en anti-leopoldisten verdrongen ten voordele van een nieuw antagonisme tussen een prepolitieke, geïdealiseerde natie, onder leiding van de patriottische herdenkers zelf, en anderzijds een even abstracte, politieke klasse. De politieke gevangenen herhaalden graag dat het vaderland waarover officiële gezagsdragers spraken op herdenkingsplechtigheden, niet door henzelf was bevrijd : "*wij* hebben het Vaderland bevrijd, niet de politici"[66]. De a-politieke houding die de herdenkers zichzelf aanmaten in de interne strijd tegen de communisten, kreeg hier een openlijk antipolitiek karakter. De gewezen politieke gevangene Alain Alers schreef in 1948 al dat "het schone begrip van het bestuur van de civitas in dit land is vervallen tot prostitutie"[67]. De "echte vrijheid zoals wij ze hebben verdedigd", zo schreven andere gewezen politieke gevangenen vele jaren later, was in het Koningskwestie nauwelijks nog te herkennen geweest. Terwijl de politieke strijd de verdeling van de publieke functies tot inzet had en werd uitgevochten met behulp van "demagogische

63. "De oplossing van de koningskwestie"…, 23. **64.** "Volksraadpleging", in *Pygmalion*, 1950, 3, p. 28. **65.** Marcel Poelman, "Les activités du CNAV, Centre National d'Action et de Vigilance", in *L'Effort de la CNPPA*, 1948, 5, p. 10. **66.** *Ibidem*. **67.** Alain Alers, "Sous le signe du souvenir", in *L'Effort de la CNPPA*, 1948, 7, p. 5.

discours en pamfletten" verwees de vrijheid naar een diepere werkelijkheid. Zij "toonde haar ware gezicht pas in de strijd"[68].

In de pers van het Geheim Leger werd die anti-politieke grondhouding nog verder uitgewerkt. Daar klonk het dat "het woord 'politieker' een pejoratieve bijklank [heeft] gekregen". Werd de politieke sfeer niet bevolkt door een "aparte categorie van mensen", die door het volk ten hoogste werden geduld als een noodzakelijk kwaad ?[69]. Dat wantrouwen riep, in de pers van het Geheim Leger, zelfs een retoriek van zuiverheid en besmetting in het leven. Toen al bij de verkiezingen van 1946 leden van het Geheim Leger waren verkozen op de lijsten van uiteenlopende partijen, vroeg het leiderschap zich af of deze vertegenwoordigers wel bestand zouden blijken "tegen de invloeden van het milieu". Zouden zij "de zuiverheid van hun gevoelens weten te bewaren ?". Gehoopt werd dat zij "echte G.L. mannen" zouden blijven die het landsbelang boven alles bleven stellen, maar erg zeker was men niet[70].

Voor herdenkers die op dergelijke wijze over het politieke bedrijf oordeelden, kon een echte nationale geest alleen maar boven de partijen staan. De patriottische restauratie vereiste een ruimte die door een zuiver patriottische overtuigingen werd bewogen, en niet door partijpolitieke demagogie. Het was precies deze verenigende rol die de verschillende herinneringsgemeenschappen voor zichzelf opeisten. Nationale eenheid, zo schreef de charismatische leidsman van de Belgische Nationale Beweging Camille Joset al kort na de bevrijding, vereiste een "depolitisering van het regime"[71]. Dezelfde Joset geloofde dat de herdenkers bijzonder geschikt waren voor deze taak. Zij konden als neutrale vertegenwoordigers van de gehele natie fungeren[72]. Wie anders dan zijzelf, zo proclameerden ook de gewezen politieke gevangenen, waren de echte verdedigers van het vaderland, verenigd buiten en boven de politieke partijen ?[73].

Het hoeft niet te verbazen dat de Belgische herinneringsgemeenschappen, door deze overtuigingen gedreven, ook een reële rol opeisten in de politieke afwikkeling van de Koningskwestie. Het meest opvallend was de demarche van CNPGR-voorzitter Ros. Dat gebeurde tijdens het cruciale weekend van 30 en 31 juli 1950. Toen bereikte de stakingsbeweging tegen de terugkeer van Leopold III een hoogtepunt, maar de vorst zelf – gesterkt door het referendum dat in het voorjaar nog in zijn voordeel was uitgedraaid – bleef weigeren om af te treden. Op last van het dagelijks bestuur van de CNPGR bood Ros zich bij de regering aan om te bemiddelen. In afzonderlijke ontmoetingen, zo vertelde Ros later zelf, bezwoer hij zowel de katholieke regering van Jean Duvieusart als de vorst dat "onenigheid het Nationaal Erfgoed gevaar [doet] lopen dat de Oudstrijders, de Weerstanders, de Politieke Gevangenen, de Krijgsgevangenen, zowel van Vlaanderen

68. "Le pèlerinage annuel au mausolée du Prisonnier Politique Inconnu à Bourg-Léopold", in *L'Effort de la CNPPA*, 1965, 3, p. 3. **69.** "Bedenkingen rond de verkiezingen", in *Pygmalion*, 1946, 4, p. 2. **70.** *Ibidem*. **71.** Camille Joset, "Pour la dépolitisation du régime", in *La Voix des Belges*, 7.1945, 22, p. 6. **72.** Id., "L'Ordre", in *La Voix des Belges*, 1945, 32, p. 1. **73.** "Le rôle du CNPPA dans la crise belge", in *L'Effort de la CNPPA*, 1950, 8, p. 1.

als van Wallonië, door hun opoffering geholpen hebben te handhaven in 1914-1918 en 1940-1945"[74].

Met die tussenkomst, zo beweerde in elk geval Ros zelf, had hij zowel voor de vorst als de regering de ruimte gecreëerd om een compromis te aanvaarden. Leopold III stemde ermee in af te zien van de troon. Zijn zoon Boudewijn zou precies één jaar later, bij zijn achttiende verjaardag, de macht van regent Karel overnemen. In een trots communiqué dat na het cruciale laatste juliweekend van 1950 werd verspreid, herhaalde Ros dat hij "sprekend uit naam der Vlaamse en Waalse patriotten (...) een brug [had] kunnen werpen die aan de Belgen van alle gezindheden heeft toegelaten elkaar te ontmoeten". Ros kon zijn achterban vertellen dat hij er persoonlijk toe had bijgedragen "een moedig maar verscheurd en bloedend land van de vernietiging te vrijwaren"[75]. In die voorstelling school natuurlijk enige overdrijving : Ros had vooral een compromis bekrachtigd dat achter de schermen al enige tijd in aanbouw was geweest. Zijn versie van de feiten werd echter binnen alle herinneringsgemeenschappen overgenomen. Ook de communistische gewezen verzetslui, erkenden dat "zonder de tussenkomst van de politieke gevangenen, het conflict van de laatste dagen nooit bezworen had kunnen worden"[76].

Maar op dat symbolische succes volgde meteen ook de ontgoocheling. Was het wel zo dat, zoals in het blad van het Onafhankelijkheidsfront werd beweerd, "de weerstand in ons land een ongeschonden macht blijft, die altijd ter beschikking is wanneer de natie haar nodig heeft ?"[77]. De terugkeer van Leopold III, zo had de uitkomst van het referendum geleerd, had vooral in Vlaanderen op veel steun kunnen rekenen. Het verzet tegen diens terugkeer, zo leerde het straatprotest, vond zijn zwaartepunt vooral in Wallonië. In het herinneringsdebat in de loop van de jaren 1950 versterkte die tendens zich nog. In *retrospect* leek de tegenstelling die er tussen gewezen leopoldisten en anti-leopoldisten had bestaan, te transformeren in een Vlaams-Waalse tegenstelling. Rondom de Onbekende Soldaat en de Congreskolom versterkten zich vanaf dat ogenblik, als reactie op de schijnbare verwijdering tussen beide gemeenschappen, de oproepen tot Vlaams-Waalse eenheid. Méér dan tevoren, bijvoorbeeld, waarschuwden de vertegenwoordigers van het Geheim Leger, dat "men de noodzaak om de eenheid van het land te bewaren, steeds meer uit het oog verliest"[78].

Dat de patriottische geest van de herdenkers een grote spontane zeggingskracht bezat, maar tegelijk moeilijk in politieke termen kon worden vertaald, bleek opnieuw tegen het eind van de jaren 1950, meer bepaald vanaf de stakingen van 1960-1961. Door de regionalisering van België verloor het patriottisme van de herdenkers verder aan betekenis. Opnieuw zagen de verschillende

74. *Ibidem*. **75.** Léopod Ros, "Appel au pays", in *L'Effort de la CNPPA*, 1950, 8, p. 4. **76.** Fernand Demany, "Nous l'avons chassé du trône", in *Front de la Résistance et de la Démocratie*, 1950, 31, p. 1. **77.** "Ils ont jeté un pont", in *Front de la Résistance et de la Démocratie*, 1950, 31, p. 1 **78.** Amicus, "L'Unité nationale", in *Pygmalion*, 1953, 8, p. 5.

Jean Michel, voorzitter van het in 1951 opgerichte Comité van de Vlam, brengt de militaire groet, 1971. (Foto bovenaan SOMA, nr. 218797)
Op de foto onderaan helpt Jean Michel de Japanse keizer Hirohito bij het 'aanblazen' van de Heilige Vlam voor de Onbekende Soldaat, 29 september 1971. (Foto SOMA, nr. 218788)

herinneringsgemeenschappen zich gedwongen een louter defensieve positie in te nemen. De opmars van het Waals (economisch) regionalisme en de steeds zelfbewustere pleidooien van de Vlaamse beweging voor culturele autonomie, baarden de patriottische herdenkers van de oorlog steeds meer zorgen. Ook de debatten over de taalgrens wekten hun vrees. Zou de taalgrens die in 1963 werd vastgelegd, niet onvermijdelijk ook een staatsgrens worden ?[79]. En intussen won zelfs in het onderwijs het federalisme, in plaats van een oprecht vertrouwen in de unitaire Belgische natie, aan belang[80]. Vooral onder het Vlaamse lerarenkorps, zo oordeelde de pers van het Geheim Leger, manifesteerde dat federalisme zich als "eerste etappe van het separatisme"[81].

In 1962, toen de politieke debatten over de taalgrens naar een hoogtepunt voerden, richtte de nieuwe voorzitter van het Geheim Leger Georges André zich in bittere bewoordingen tot het parlement. In een brief die ook werd ondertekend door vertegenwoordigers van andere verzetsgroepen en de politieke gevangenen klonk droefenis over een federalistische logica die zozeer in strijd leek met de patriottische oorlogserfenis die de herdenkers hadden willen bewaren. Het federalisme moest worden afgewezen, oordeelde André, omdat het de goede naam besmeurde van het land – van "zijn doden en de opofferingen van zijn burgers, van Vlamingen zowel als van Franstaligen, tijdens de oorlogen van 1914-1918 en 1940-1945"[82]. Van nationale voorhoede waren de herdenkers rondom de Onbekende Soldaat en de Congreskolom ook in hun eigen ogen tot waarschuwende stemmen in de achtergrond geworden.

VI. Conclusie. De Tweede Wereldoorlog en de onmogelijke pacificatie van de herinnering

De opmerkelijke 'traditionalisering' van de oorlogsherinnering kan niet zomaar worden gelezen als een weerspiegeling van een officiële Belgische herinneringspolitiek. De spontane herdenkingspraktijk rondom de Brusselse Congreskolom ontwikkelde zich grotendeels buiten de staat om, en dit van onderuit. Zij werd gedragen door een ongereguleerde gemeenschap van patriottische herdenkers die zich op verschillende manieren profileerden als 'enige ware' vertegenwoordigers van de natie, vaak naast en soms zelfs tegen de officiële gezagsdragers in. Die gezagsdragers begaven zich in België pas laat op het terrein van de patriottische herdenkingen. En wanneer zij dat toch deden, waren zij veelal op achtervolgen aangewezen. Zij dienden zich te conformeren aan de traditionalistische herinneringstaal die van onderuit was opgeëist, met haar vele verwijzingen naar de frontoorlog van 1914-1918, haar inbedding in de mythologie van de militaire broederschap, haar hang naar een autoritaire democratie, en haar a-politieke gehechtheid aan de monarchie (vooral dan in de doorlevende

79. *Ibidem*. **80.** Amicus, "L'Esprit national", in *Pygmalion*, 1955, 8, p. 3. **81.** *Ibidem*. **82.** "Entraide et conseil", in *Pygmalion*, 1962, 11, p. 12.

herinnering aan de geïdealiseerde Albert I). Het was precies met die middelen dat patriottische herdenkers, toch minstens twee decennia lang, de oorlogservaring onwrikbaar in het heden aanwezig hielden.

Maakte dat de patriottische herdenkingen tot momenten van maatschappelijke contestatie tegen de logica van de restauratiepolitiek, die de oorlog vooral probeerde af te sluiten, in plaats van hem onwrikbaar in het heden aanwezig te houden ? Met name tijdens de Koningskwestie was de balans niet geheel duidelijk. Tegenover het diepe anti-politieke wantrouwen van de meeste patriottische herdenkers stonden ook de pogingen van Léopold Ros om het politieke compromis over de troonsafstand van Leopold III te bezegelen met de steun van de politieke gevangenen. In elk geval was het zo dat de spontaan gegroeide patriottische herdenkingscultuur de posities van de verschillende groepen herdenkers betonneerde, terwijl zij tegelijk de oorlogsherinnering zelf buiten de tijd plaatste, als een eeuwige waarschuwing tegen een al te gemakkelijke verzoeningspolitiek. De eigen oorlogsherinnering werd op die manier immuun gemaakt voor al te gemakkelijke recuperatie door andere maatschappelijke krachten, bovenal door 'politiekers'.

Maar toch was de werkingskracht van die onwrikbare herinnering niet eindeloos. De teruglopende populariteit van de herdenkingsplechtigheden rondom de Onbekende Soldaat en de Congreskolom, was een indicatie van hun zwakte. "Jaar na jaar", zo had het al in 1954 in het blad van de NCPGR geklonken, "wordt de massa kleiner". Hoeveel waren er nog werkelijk gehecht aan hun vaderlandse bodem, hoeveel burgers wilden er nog "het hoofd buigen voor het graf van de Grote Onbekende ?". En waren er zelfs onder de getrouwen niet velen die "naar het kerkhof trokken alsof het een uitstapje betrof" ? Vatten zij de diepere betekenis van de plechtigheden nog wel ? En was het tenslotte wel logisch dat de gewezen weerstanders en politieke gevangenen marcheerden vóór de menigte, in plaats van andersom ?[83].

Vanaf het moment dat de massale volkse steun voor de patriottische herdenkingen wegdeemsterde, konden de verzetslui, oudstrijders en politieke gevangenen ook relatief eenvoudig terzijde worden geschoven. De teloorgang van het oorlogsprestige wekte onvrede en verbittering. Niet alleen ten aanzien van de bestuurlijke overheden, die steeds openlijker van verraad aan de patriottische boodschap konden worden beschuldigd. Maar ook tegenover de natie als geheel, waarvan de patriottische herdenkers zich steeds vaker de verlaten vaandeldragers voelden. Er moest worden toegegeven, zo klonk het bij het Geheim Leger in 1965, dat "de jeugd niet meer het nationaal besef bezit van de vorige generatie". De naoorlogse cultuur was niet erg gunstig geweest voor de cultivering van het hyperpatriottisme van oud-

83. "La minute de silence", in *L'Effort de la CNPPA*, 1954, 10, p. 1.

strijders, verzetslui en politieke gevangenen. De cultuur van "zelfzuchtig en genotzuchtig materialisme" die op de heropbouw was gevolgd, had de patriotten niet geholpen[84]. Het blad van de gewezen politieke gevangenen klaagde in 1955 al dat "de jeugd meer geïnteresseerd [is] in ijdele plezieren en in het existentialisme" dan in heroïek van de nationale opoffering[85].

In die context kreeg de onwrikbare herinnering van de patriottische herdenkers al snel het uitzicht van een tragische, vervlogen illusie. "Ondanks alle ontgoochelingen (moet) de vlam welke ons bezielde levendig gehouden worden, net zoals die vlam vóór de Onbekende Soldaat", zo klonk het in het blad van het Geheim Leger *Pygmalion*. Maar "derhalve moet ze gevoed worden, niet door illusies, maar door harde werkelijkheden"[86]. In werkelijkheid werd de vlam vooral gevoed met nostalgie. In 1946 al had Le Clerq van het Geheim Leger bekend dat de oorlog eenvoudigweg 'het schoonste tijdperk van ons leven' was geweest[87]. Met instemming werd in *Pygmalion* de Franse auteur George Duhamel geciteerd, die ter ere van een Frans-Belgische herdenkingsplechtigheid schreef dat "wij in het ongeluk wonderlijk zuiver, verenigd [stonden], gesterkt door de hoop als door een levenwekkenden, goddelijken drank. Wie had ons kunnen zeggen, dat deze jaren van beproeving de meest waardevolle van ons leven zouden zijn ?"[88].

Het lijkt eenvoudig om die nostalgie, en het maatschappelijke isolement waarvan zij de reflectie was, te verklaren vanuit een strategische vergissing. Hadden de patriottische herdenkers niet eenvoudigweg op het verkeerde paard gewed, door de oorlogsherinnering zo onwrikbaar in te bedden in een conceptie van het Belgische vaderland en in welbepaalde sociaal-politieke vertogen die, gezien de naoorlogse evolutie van de Belgische samenleving, nu eenmaal tot verdwijnen gedoemd waren ?[89]. Toch leek hier een ruimer probleem te spelen. De *Werdegang* van de patriottische herdenkers illustreerde ook de onmogelijkheid om de zoektocht naar erkenning van gewezen weerstanders, oudstrijders en politieke gevangenen te rijmen met de nationale verzoening die door de restauratiepolitiek werd gezocht. In dat opzicht bleef de kloof tussen het 'onherroepelijke' verleden dat van onderuit werd beleden, en de afsluiting van het verleden dat van bovenaf werd gepromoot, geheel intact. Het bleek onmogelijk om in het naoorlogse België trouw te betuigen aan de oorlogsslachtoffers, zonder tegelijk de tijd – en de kansen op de maatschappelijke verzoening – tot stilstand te brengen. Omgekeerd kon de oorlog niet worden afgesloten, zonder de dragers van een onherroepelijk verleden, brutaal uit beeld te duwen. Dat probleem is niet voorbij.

84. Amicus, "Notre patriotisme est-il mort ?", in *Pygmalion*, 1955, 1, p. 3. **85.** "Le blé qui se lève !", in *L'Effort de la CNPPA*, 1955, 5, p. 1. **86.** J. le Clerq, "Vijf jaar nadien", in *Pygmalion*, 1950, 4, p. 1. **87.** "Verjaardagen", in *Pygmalion*, 1946, 6, p. 1. **88.** Georges Duhamel, "Aan onze wapenbroeders", in *Pygmalion*, 1946, 4, p. 1. **89.** Pieter Lagrou, "Welk vaderland voor de vaderlandslievende verenigingen ?", in *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, 3, 1997, p. 143-161.

EVERT PETERS (°1979) is postdoctoraal onderzoeker (FWO/KU Leuven). Hij doet onderzoek naar kantoorarbeid en arbeidsrationalisering in de vroege twintigste eeuw. Eerder publiceerde hij over medische en wetenschapsgeschiedenis en over nationale herinneringsculturen in Europa. Hij behaalde zijn doctoraat aan de KU Leuven in 2007 (De beloften van het lichaam. Een geschiedenis van de natuurlijske levenswijze, 1890-1940, Amsterdam, 2008). Hij is ook co-editor (met Leen Van Molle en Kaat Wils) van Beyond Pleasure. Cultures of Modern Asceticism, 1890-1940 (New York, 2011).

Afkortingen

BNB	Belgische Nationale Beweging
GL	Geheim Leger
KP	Kommunistische Partij
NAVO	Noord-Atlantische Verdragsorganisatie
NCPGR	Nationale Confederatie van Politieke Gevangenen en Rechthebbenden
NKB	Nationale Koningsgezinde Beweging
NSB	Nationale Strijders Beweging
OF	Onafhankelijkheidsfront